

ΜΗΝΑΣ ΑΛ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ

Ο ΚΑΡΑΓΚΙΟΖΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΕΙΚΟΣΙΕΝΑ
ΔΥΟ ΛΑΪΚΑ ΦΥΛΛΑΔΙΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΔΙΑΚΟΥ

Τα κατορθώματα, οι ηρωισμοί και οι θυσίες των αγωνιστών του 1821, αλλά και των απλών ανθρώπων, συγκίνησαν τη λαϊκή ψυχή, γεγονός που εκφράστηκε ποικιλότροπα στη λαϊκή τέχνη και παράδοση.

Ένας χώρος, όπου παρατηρείται αξιοσημείωτη αφομοίωση του Εικοσιένα, είναι το θέατρο σκιών. Ο λαϊκός Καραγκιόζης είναι κατεξοχήν, με τον τρόπο του, εκφραστής του με πλήθος έργων, τα οποία εμπνέονται από τη ζωή και τα κατορθώματα των αγωνιστών. Τέτοιες στιγμές είναι π.χ. «Ο θάνατος του στρατηγού Καραϊσκάκη», «Αθανάσιος Διάκος», «Γραιοκός, Γενίτσαρος και Βενετσάνος», «Το Κρυφό Σχολειό», «40 παλικάρια από τη Λεβαδειά», «Η νύλα του Δράμαλη στα Δερβενάκια», «Το όνειρο του Οδυσσέα Ανδρούτσου» κ.ά. Τα έργα αυτά αγαπήθηκαν από τον λαό, γιατί ανταποκρίνονταν στον πατριωτικό και συναισθηματικό του κόσμο. Ανήκουν στα ονομαζόμενα από τους καραγκιοζοπαίκτες ηρωικά¹ και είναι εμπνευσμένα από τα χρόνια της Τουρκοκρατίας και της Επανάστασης.

Ο πρωτοπόρος ερευνητής και συστηματικός μελετητής του Ελληνικού Καραγκιόζη Τζούλιο Καΐμη ή Καΐμης (1897-1982), σε διάφορα μέρη σχετικών βιβλίων του, σημειώνει τίτλους έργων που εμπνέονται από την Οθωμανοκρατία και το Εικοσιένα, χωρίς όμως να αναφέρει τους συγγραφείς τους. Τέτοιοι τίτλοι είναι π.χ. «Ο Αλή-πασάς και η Κυρά-Φροσύνη», «Ο Κολοκοτρώνης», «Ο Καπετάν Νικηταράς», «Ο Παπαφλέσσας», «Ο Πατριάρχης Γρηγόριος» κ.ά.²

Ο μελετητής του Καραγκιόζη Κώστας Μπίρης (1899-1980), έγραψε ότι η πρώτη σοβαρή παρουσία της Τουρκοκρατίας και του Εικοσιένα στο λαϊκό θέατρο σκιών έγινε στην Πάτρα το 1890 από τον καραγκιοζοπαίκτη

¹ Πρβλ. και Γιώργος ΠΕΤΡΗΣ, Ο Καραγκιόζης: Δοκίμιο κοινωνιολογικό, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1986, σ. 162.

² Julio CAÏMI, KARAGHIOZI ou la Comédie Grecque dans l'âme d' Théâtre d' Ombres, Editeurs: «Hellinikes Technes», Athènes 1935 (= Τζούλιο Καΐμη, Καραγκιόζης ή η αρχαία κωμωδία στην ψυχή του Θεάτρου Σκιών, Με σαράντα ξυλογραφίες του Klaus Vrieslander. Μετάφραση – επιμέλεια Κώστας Μέκκας – Τάκης Μηλιάς, Γαβριηλίδης, Αθήνα 1990, σ. 71-74). – Τζούλιο ΚΑΪΜΗ, Η ιστορία και η τέχνη του Καραγκιόζη, όπως τά 'μαθε από τους Καραγκιοζοπαίχτες και πρώτα από τον Παντελή Μελίδη ο Τζούλιο Καΐμης, με κείμενο του Αντωνίου Μόλλα, καραγκιοζοπαίκτη και ξυλογραφίες από ζουγραφίες του καραγκιοζοπαίκτη Αθανασίου Δεδούσαρου, του Klaus Vrieslander, Τυπογραφείον του «Κύκλου», Αθήνα 1937.

Δημήτριο Σαρδούνη (1859;-1912;), που είναι γνωστότερος ως Μίμαρος³. Ο Μπίρης σημείωνε ακόμη ότι το ζωντανό θέατρο της εποχής με τη στροφή του στα ηρωικά δράματα και στην εν γένει θεματολογία του Εικοσιένα, έδωσε στον Μίμαρο την έμπνευση να συνθέσει παρόμοια έργα. Έτσι, άλλωστε, σημείωνε ο Μπίρης, επεκτάθηκε το παλαιό ρεπερτόριο του Ηπειρωτικού θεάτρου σκιών με νέα έργα από την Επανάσταση⁴.

Έκτοτε η σχετική θεματολογία του λαϊκού θεάτρου σκιών διευρύνθηκε, με αποτέλεσμα ο Ιορδάνης Παμπούκης (1915-1985), που ασχολήθηκε ιδιαίτερα με τον Καραγκιόζη, σε σύντομο, αλλά ιδιαίτερα ενδιαφέρον μελέτημά του⁵, να καταγράψει 40 τίτλους⁶. Ο Παμπούκης έδωσε και τον κατάλογο των συγγραφέων τους, αλλά παρατήρησε ότι από τους δεκαπέντε συνολικά, μόνο τέσσερις είναι γνωστοί με τα πραγματικά τους ονόματα, οι υπόλοιποι χρησιμοποιούσαν «καλλιτεχνικά» ψευδώνυμα⁷.

Όμως, όπως παρατήρησε ο καθηγητής Βάλτερ Πούχνερ, που μελέτησε συστηματικά το λαϊκό θέατρο σκιών σε αξιανάγνωστα βιβλία και μελετήματά του⁸, τα πρώτα τέτοια ηρωικά έργα εμφανίζονται στη λεγόμενη Ηπειρωτική παράδοση του Καραγκιόζη και αργότερα, μετά την Απελευθέρωση της Νότιας Ηπείρου, σε πόλεις της Δυτικής Ελλάδας⁹.

Το θέμα αυτό πραγματεύτηκε, σχετικά πρόσφατα (2017), και ο ικανός γνώστης του Καραγκιόζη Βαγγέλης Γαλάνης σε μονογραφία του

³ Βλ. σχετικά Κώστας Η. ΜΠΙΡΗΣ, «Ο Καραγκιόζης, Ελληνικό Θέατρο Σκιών», Νέα Εστία, 52 (1952), σ. 1130, 1220.

⁴ Κώστας ΜΠΙΡΗΣ, ό.π.

⁵ Ι. Τ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ, «Η Τουρκοκρατία και το Εικοσιένα στο ρεπερτόριο του Θεάτρου Σκιών», Παρνασσός, 10:2 (Απρίλιος – Ιούνιος 1968), σ. 241-245.

⁶ Ι. Τ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ, ό.π., σ. 242-243.

⁷ Ι. Τ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ, ό.π., σ. 243.

⁸ Βλ. π.χ. Walter PUCHNER, Das neugriechische Schattentheater Karagiozis. Institut für Byzantinistik und Neugriechische Philologie der Universität München, Miscellanea Byzantina Monacensia 21, München 1975. – Βάλτερ ΠΟΥΧΝΕΡ, Οι Βαλκανικές διαστάσεις του Καραγκιόζη, Εκδόσεις Στιγμή, Αθήνα 1985. – Βάλτερ ΠΟΥΧΝΕΡ, Λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και στα Βαλκάνια, Συγκριτική μελέτη, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 1989. – Βάλτερ ΠΟΥΧΝΕΡ, Θεατρολογική Λαογραφία Β': Το παραδοσιακό λαϊκό θέατρο στην Ελλάδα και τη Βαλκανική: Οι πρώτες μορφές του θεάτρου, Εκδόσεις Αρμός, Αθήνα 2017.

⁹ Βλ. σχετικά Βάλτερ ΠΟΥΧΝΕΡ, Οι Βαλκανικές διαστάσεις του Καραγκιόζη..., ό.π., σ. 43-52. – Και τώρα Βάλτερ ΠΟΥΧΝΕΡ, Το 1821 και το Θέατρο. Από τη μυθοποίηση στην απομυθοποίηση, Εκδοτικός Οίκος ΟΤΑΝ, Αθήνα 2020, σ. 396.

για την ιστορία του λαϊκού θεάτρου σκιών, όπου συμπεριέλαβε και όλη την παλαιότερη βιβλιογραφία¹⁰.

Θα ήθελα να κλείσω τη σύντομη αυτή αναφορά στην Ιστορία του ενεργεία Καραγκιόζη στην Ελλάδα¹¹ με μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα παρουσίαση του καραγκιοζοπαίκτη Γιάννη Χατζή (γενν. το 1945 στη Θεσσαλονίκη), ο οποίος διδάσκει με τα έργα του, επί μισόν αιώνα, την Επανάσταση του Εικοσιένα και τα αποδίδει με την οπτική γωνία του μπερντέ. Δίνω εδώ δύο αποσπάσματα, που επεσήμανα στο διαδίκτυο: «*Την Επανάσταση του 1821 διδάσκει ο Καραγκιόζης μέσα από τις παραστάσεις [...] του καραγκιοζοπαίκτη Γιάννη Χατζή, ο οποίος αποδίδει τα ιστορικά γεγονότα με την οπτική γωνία του απλού λαϊκού ανθρώπου, όπως είναι άλλωστε και ο κεντρικός ήρωας του μπερντέ. «Ο θάνατος του στρατηγού Καραϊσκάκη», «Γραικός, Γενίτσαρος και Βενετσάνος», «Ο Μάρκος Μπότσαρης», «Η σφαγή των Προξένων», «Το όνειρο του Οδυσέα Ανδρούτσου», «Το κρυφό σχολειό», «40 παλικάρια από τη Λεβαδιά», «Η νίλα του Δράμαλη στα Δερβενάκια», είναι μερικά από τα ηρωικά έργα που έχει γράψει ο, επί 50 χρόνια καραγκιοζοπαίκτης από τη Θεσσαλονίκη, Γιάννης Χατζής» [...]. «Ο Καραγκιόζης σε όλες τις παραστάσεις και φυσικά και σ' αυτές με ιστορικά πρόσωπα, έρχεται να διακωμωδήσει, να κριτικάρει και να 'βγάλει' γλώσσα που κόκαλα δεν έχει και κόκαλα τσακίζει. Και οι θεατές παρακολουθούν μία παράσταση, που είναι σαν να κάθονται σπίτι τους και να συζητάνε τα γεγονότα με τον γείτονα», εξηγεί ο κ. Χατζής. «Άλλωστε», προσθέτει, «ο Καραγκιόζης πάντα στα δύσκολα χρόνια, όπως στην Κατοχή, έπαιξε ρόλο αντιστασιακό, εμπνυχώνοντας τους θεατές, ενώ αποτυπώνονταν πάντα οι εξουσίες και οι κοινωνικές τάξεις, με την παράγκα τοποθετημένη απέναντι από το Σαράι»¹².*

*

* *

Δύο από τα ηρωικά αυτά έργα θα με απασχολήσουν στην ανακοίνωση. Πρόκειται για δύο φυλλάδια του λαϊκού θεάτρου σκιών για τον οπλαρχηγό Αθανάσιο Διάκο (1788-1821), ο οποίος έδρασε στη Στερεά Ελλάδα. Από τη βιβλιογραφία είναι ακόμα γνωστά άλλα έξι έργα για τον Αθανάσιο Διάκο. Τα έργα αυτά συνέθεσαν οι καραγκιοζοπαίκτες Μίμαρος

¹⁰ Βλ. Βαγγέλης ΓΑΛΑΝΗΣ, Ο Καραγκιόζης και η ιστορία του. Εταιρεία Ηπειρωτικών Μελετών, Ιωάννινα 2017, σ. 105-130.

¹¹ Βλ. ακόμη Κωνσταντίνα ΓΕΩΡΓΙΑΔΗ (επιμέλεια), Για μια επιστημονική προσέγγιση του Καραγκιόζη, Πρακτικά Ημερίδας (Ρέθυμνο, 13 Δεκεμβρίου 2013), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2015.

¹²<https://www.ipaidia.gr/endiiferouses-eidiseis/o-karagkiozis-anavionei-tin-panastasi-tou-1821>. – <http://www.centrodestudiosbnch.com/files/Pdf/Jatzis%20Giannis.pdf>.

και Δημήτρης Μόλλας (1917-1987)¹³, Γεώργιος Φραντζεσκάκης ή Σπανός (μαθητής του Μίμαρου που πέθανε στην Κατοχή)¹⁴, Χρήστος Λάζας (-1918)¹⁵, Ανδρέας Βουτσινάς (1890-1965)¹⁶ και Μάρκος Ξάνθος (-1945 ή 1952)¹⁷, αλλά, παρά την προσπάθειά μου, δεν μπόρεσα να τα επισημάνω. Ο Μάρκος Ξάνθος μάλιστα έγραψε το έργο «*Ο Αθανάσιος Διάκος και ο Καραγκιόζης κανδηλανάπτης*», το οποίο όμως δημοσιεύθηκε ανολοκλήρωτο και το τμήμα αυτό δεν έχει σχέση με τον θάνατο του οπλαρχηγού¹⁸.

Το πραγματικό ονοματεπώνυμο του Διάκου ήταν Αθανάσιος Γραμματικός ή Αθανάσιος Μασσαβέτας. Έγινε μοναχός σε ηλικία 17 ετών και αφοσιώθηκε στην Ορθοδοξία. Λόγω της χριστιανικής του πίστης, πήρε πολύ γρήγορα τον πρώτο βαθμό της ιεροσύνης (διάκος, διάκονος σήμερα). Ο βαθμός αυτός έγινε στη συνέχεια και το επώνυμό του, με το οποίο είναι γνωστός στην ιστορία¹⁹. Αξιοπαρατήρητος είναι ο συνδυασμός караγκιοζικής τέχνης και ιεροσύνης.

Ο Αθανάσιος Διάκος μνήθηκε εξ άλλου στη Φιλική Εταιρεία το 1818 και έγινε αρματολός στη Λιβαδιά το 1820. Στο ενεργητικό του έχει πολλές νικηφόρες μάχες εναντίον των Τούρκων μαζί με τους συντρόφους του. Κατέλαβε τη γέφυρα της Αλαμάνας στον Σπερχειό ποταμό και στις 23 Απριλίου 1821 αγωνίστηκε με ηρωισμό στην ομώνυμη Μάχη εναντίον των στρατευμάτων του Ομέρ Βρυώνη. Συνελήφθη όμως και υπέστη μαρτυρικό θάνατο με ανασκολοπισμό²⁰.

*

Το πρώτο φυλλάδιο γράφτηκε από τον караγκιοζοπαίκτη Ιωάννη Μουστάκα και έχει τίτλο «*Ο Καραγκιόζης και ο Αθανάσιος Διάκος*»²¹.

¹³ Βλ. Ι. Τ. ΠΑΜΠΟΥΚΗΣ, «Η Τουρκοκρατία και το Εικοσιένα...», ό.π., σ. 243-244.

¹⁴ Διαδίκτυο: Βιογραφίες Ελλήνων Καραγκιοζοπαικτών, σ. 68(www.karagiozis.com).

¹⁵ Τζούλιο ΚΑΪΜΗ, Καραγκιόζης ή η αρχαία κωμωδία στην ψυχή του Θεάτρου Σκιών..., ό.π., σ. 62-63.

¹⁶ Ό.π., σ. 139-140.

¹⁷ Γιώργος ΙΩΑΝΝΟΥ (επιμέλεια), Ο Καραγκιόζης, τόμ. Β', Εστία: Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη, Αθήνα 1995², σ. 14-16.

¹⁸ Ό.π., σ. 127-162.

¹⁹ Βλ. ενδεικτικά Δημήτρης ΛΟΥΛΕΣ, «Διάκος Αθανάσιος», Εγκυκλοπαιδεία Πάπυρος – Λαρούς – Μπριτάνικα, τόμ. 20 (1996), σ. 280.

²⁰ Ό.π.

²¹ Βλ. σχετικά Ιωάννης ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, Ο Καραγκιόζης και ο Αθανάσιος Διάκος. Εκδοτικός Οίκος «Άγκυρα» Απόλλωνος Παπαδημητρίου, Αθήνα 2010, σσ. 32.

Πρόκειται, όπως αναφέρεται στο εσώφυλλο, για αυτοτελή παράσταση «*Κωμωδία εις πράξεις τρεις, υπό του γνωστού και διασήμου καλλιτέχνου Καραγκιοζοπαίκτου Κου Ιωάννου Μουστάκα*». Το φυλλάδιο αυτό ανατυπώθηκε το 2010 από τις Εκδόσεις «Άγκυρα» και, όπως σημειώνεται σ' αυτήν, προέρχεται «*από συλλεκτικό τεύχος που πρωτοκυκλοφόρησε την μεταπολεμική περίοδο*»²².

Για τον συγγραφέα της Ιωάννη Μουστάκα δεν έχουμε πολλές βιογραφικές πληροφορίες. Από προσωπική έρευνα, επεσήμανα στο διαδίκτυο «Βιογραφίες Ελλήνων Καραγκιοζοπαίκτων», όπου δίνονται ελάχιστα μόνο στοιχεία για τη ζωή και το έργο του. Αναφέρεται ότι «*ο Μίμης Μόλλας χαρακτηρίζει τον Γιάννη Μουστάκα [...] σαν το 'καταφύγιο κάθε φτωχού καραγκιοζοπαίχτη'* [...]»²³. Ο Γιάννης Μουστάκας διατηρούσε (στην Αθήνα) μια προσωπική επιχείρηση (συγκεκριμένα ένα περίπτερο) και έγραφε παραστάσεις Καραγκιόζη για φυλλάδια συνοδευμένα με σκίτσα ειδικά μετά το 1925²⁴.

*

Η παράσταση, όπως δημοσιεύτηκε στο φυλλάδιο, αποτελείται από τρεις πράξεις. Στη δεύτερη πράξη επεσήμανα και μια ιστορική ανακρίβεια. Συγκεκριμένα αναφέρεται ότι στη Μάχη της Αλαμάνας συμμετέχει και ο οπλαρχηγός Οδυσσέας Ανδρούτσος (1789-1825)²⁵, ο οποίος όμως είχε ενεργό συμμετοχή στην κατάληψη του φρουρίου των Σαλώνων (σημερινή Άμφισσα), που έγινε στις 10 Απριλίου 1821 και δεν σχετίζεται με τη Μάχη στην ομώνυμη γέφυρα.

Η υπόθεση του έργου έχει ως εξής:

Στην Α' πράξη ο Οσμάν πασάς συνομιλεί με τον Χατζηαβάτη και του μεταφέρει τον προβληματισμό του σχετικά με φήμες ότι ο Αθ. Διάκος τροφοδοτεί μέσα από το μοναστήρι ληστές. Έπειτα, πηγαίνει στον Βεζύρη για να του πει τον προβληματισμό του. Αποφασίζουν να πάει ο Οσμάν στο μοναστήρι, μαζί με μερικούς αξιωματικούς, για να αιφνιδιάσουν τον Διάκο και να βρουν τυχόν πειστήρια των επαναστατικών πράξεών τους. Ο Χατζηαβάτης ακούει κρυφά τη συνομιλία τους και τη μεταφέρει στον Καραγκιόζη, που έχει έρθει στην πόλη για να κάνει ψώνια για το μοναστήρι, ενώ εκείνος προετοιμάζει τον Αθ. Διάκο για τον ερχομό των Τούρκων. Όταν εκείνοι φτάνουν, τους φιλοξενούν, τους παρέχουν φαγητά και ποτά, ώσπου καταλήγουν να μεθύσουν. Ο Οσμάν τότε σπάει μια εικόνα της Παναγίας και αρχίζει ένοπλη διαμάχη. Ο Αθ. Διάκος τους επιτίθεται με το γαταγάνι του και σκοτώνει έναν απ' αυτούς, τον Ισμαήλ. Οι υπόλοιποι φεύγουν άτακτα.

²² Ο.π., σ. 2.

²³ Διαδίκτυο: Βιογραφίες Ελλήνων Καραγκιοζοπαίκτων, σ. 48(www.karagiozis.com).

²⁴ Ο.π.

²⁵ Βλ. Ιωάννης ΜΟΥΣΤΑΚΑΣ, ό.π., σ. 16-19. – Πρβλ. και Γιώργος ΠΕΤΡΗΣ, Ο Καραγκιόζης: Δοκίμιο κοινωνιολογικό, Εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1986, σ. 162-163.



Το εξώφυλλο του φυλλαδίου για τον Αθανάσιο Διάκο του καραγκιοζοπαίκτη Μουστάκα.

Στη Β' πράξη ο Διάκος στέλνει τον Καραγκιοζή, που μένει ως καντηλανάφτης στο μοναστήρι, στη μάνα του, για να του φέρει τα άρματά του. Παρακαλεί, παράλληλα, τους κλέφτες Διοβουνιώτη και τον Πανουργιά να τον πάρουν μαζί τους με το μπουλούκι του Οδ. Ανδρούτσου. Ο Ανδρούτσος τον περνάει από δοκιμασίες: τον στέλνει να καταλάβει τη Θήβα, τη Λειβαδιά και την Αταλάντη, και μετά να πάει στη γέφυρα της Αλαμάνας, για να κρατήσει μαζί με άλλους караούλι. Ένας από τους κλέφτες, ο Γκούρας, μεταπέιθει τον Διοβουνιώτη και τον Πανουργιά να αποσυρθούν από τα караούλια τους στην Αλαμάνα.

Στην Γ' πράξη ο Τούρκος στρατηγός Ομέρ Βρυώνης φτάνει στη γέφυρα, και ξεκινά η ένοπλη σύγκρουση. Οι ολιγάριθμοι Έλληνες χάνουν τη μάχη και ο Αθ. Διάκος συλλαμβάνεται ζωντανός, οδηγείται στη Λαμία, όπου βρίσκεται ο Σουλτάνος, και του προτείνουν να αλλαγοπισθήσει και να τον κάνουν αρχιστράτηγό τους. Μετά την άρνησή του, τον βάζουν φυλακή. Ο Μελισόβας, που είχε καταφύγει παλαιότερα στο μοναστήρι όταν τον κυνηγούσαν κάποιοι καπετάνιοι και τον είχε κρύψει ο Αθ. Διάκος, αισθάνεται ότι θέλει να ξεπληρώσει τη χάρη αυτή και να βοηθήσει τον Διάκο να δραπετεύσει. Παράλληλα, έρχεται με λύτρα η μητέρα και η αδελφή του Διάκου στον Σουλτάνο, για να τον παρακαλέσουν να τον ελευθερώσει, αλλά εκείνος τις αποδιώχνει. Ο Χασάν-αγάς παρακολουθεί τον Μελισόβα κατά την προσπάθειά του να απελευθερώσει τον Διάκο, ειδοποιεί τον Σουλτάνο και εκείνος διατάζει να τον σκοτώσει. Ο Σουλτάνος τότε διατάζει

να σουβλίσουν τον Διάκο δημόσια, στην πλατεία. Στο τέλος, ο Χατζηαβάτης με τον Καραγκιόζη θρηνούν για τον θάνατο του Διάκου.

Όπως είναι μάλλον αποδεκτό, ζωτικό στοιχείο των παραστατικών τεχνών είναι η μουσική. Η αφήγηση είτε στο θέατρο είτε στον κινηματογράφο πλαισιώνεται πάντοτε με μουσικές εκτελέσεις. Αποτέλεσμα αυτής της πλαισίωσης είναι ο εμπλουτισμός των παραστάσεων με μουσική και τραγούδια. Δεν υστέρησαν διόλου στη μουσική πλαισίωσή τους οι караγκιοζικές παραστάσεις.

Οι караγκιοζοπαίκτες αναζήτησαν τη συνδρομή μουσικών αποσπασμάτων και τραγουδιών, για να γίνουν οι παραστάσεις πιο ελκυστικές στο κοινό τους²⁶. Στη συγκεκριμένη παράσταση του Μουστάκα για τον Αθανάσιο Διάκο έχω επισημάνει (σ. 22) τον στίχο

ούτε ο Καλύβας έρχεται ούτε ο Λεβεντογιάννης,

ο οποίος ανήκει στο δημοτικό τραγούδι «*Ο θάνατος του Διάκου*» που κατέγραψε ο Γάλλος εκδότης Ελληνικών δημοτικών τραγουδιών Κλοντ Φοριέλ (1772-1844)²⁷ και σχολίασαν στη συνέχεια ο ιδρυτής της Ελληνικής λαογραφικής επιστήμης Ν. Γ. Πολίτης (1852-1921)²⁸ και ο

²⁶ Βλ. σχετικά Τζούλιο ΚΑΪΜΗ, Καραγκιόζης ή η αρχαία κωμωδία στην ψυχή του Θεάτρου Σκιών..., ό.π., σ. 108-110. – Σωτήρης ΣΠΑΘΑΡΗΣ, Απομνημονεύματα και η τέχνη του Καραγκιόζη, Εκδόσεις Άγρα, Αθήνα 2010², σ. 281-282. – Ρενάτα ΔΑΛΙΑΝΟΥΔΗ, «Το Θέατρο Σκιών ως τόπος συνάντησης διαφορετικών “εθνικών” μουσικών παραδόσεων. Περίπτωση μελέτης *Το Καταραμένο Φίδι του Ελληνικού Χοροδράματος σε μουσική Μάνου Χατζιδάκι*», στον τόμο *Πλάτανος Ευσκιόφυλλος: Τιμητικός Τόμος για τον Καθηγητή Μηνά Αλ. Αλεξιάδη*, επιμέλεια Μ. Γ. Βαρβούνης και Μ. Γ. Σέργης, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης, Εργαστήριο Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας, Εκδοτικός Οίκος Κ. & Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη 2018, σ. 210 κ.ε. – Πάνος ΣΚΟΥΡΟΛΙΑΚΟΣ, «Τα τραγούδια και οι μουσικές του Καραγκιόζη», εφ. Η ΑΥΓΗ, 7 Μαρτίου 2020.

²⁷ Βλ. σχετικά Claude FAURIEL, Ελληνικά Δημοτικά Τραγούδια, τόμ. Α': Η Έκδοση του 1824-1825, εκδοτική επιμέλεια Αλέξης Πολίτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 1999, σ. 221-222. Για τον Φοριέλ βλ. ακόμη Μηνάς Αλ. ΑΛΕΞΙΑΔΗΣ, Ο Κλοντ Φοριέλ και ο Φιλελληνισμός, δεύτερη έκδοση, Ινστιτούτο Λαϊκού Πολιτισμού Καρπάθου Τμήματος Φιλολογίας ΕΚΠΑ – Εκδόσεις Γρηγόρη, Αθήνα 2017.

²⁸ Ν. Γ. ΠΟΛΙΤΗΣ, Εκλογαί από τα τραγούδια του Ελληνικού λαού, έκδοσις πέμπτη, Εκδόσεις Βαγιονάκη, Αθήνα 1966, σ. 22-24.

καθηγητής Δημήτριος Σ. Λουκάτος (1908-2003)²⁹. Αναφέρω τους δέκα πρώτους στίχους του συγκεκριμένου τραγουδιού:

*Πολλή μαυρίλα πλάκωσε, μαύρη σαν καλιακούδα,
 καν' ο Καλύβας έρχεται, καν' ο Λεβεντογιάννης.
 – Ούδ' ο Καλύβας έρχεται, ούδ' ο Λεβεντογιάννης.
 Ομέρ Βρυώνης πλάκωσε με δεκοχτώ χιλιάδες.
 5 Ο Διάκος σαν τ' αγρίκησε, πολύ του κακοφάνη,
 ψιλή ν' φωνή ν' εσήκωσε, τον πρώτο του φωνάζει:
 – Το στράτευμά μου σύναξε, μάσε τα παλικάρια,
 δώσ' μπαρούτη περισσή και βόλια με τις φούχτες,
 γλήγορα και να πιάσουμε κάτω στην Αλαμάνα,
 10 όπου ταμπούρια δυνατά έχει και μετερίζια³⁰.
 [.....]*

Τα πρώτα ονόματα Καλύβας και Λεβεντογιάννης ήσαν συναγωνιστές του Διάκου, αλλά δεν πολέμησαν στη Μάχη της Αλαμάνας. Τα ονόματά τους όμως πέρασαν στο δημοτικό τραγούδι και σχημάτισαν μάλιστα το γνωστό σχήμα των άστοχων ερωτημάτων, που παρατήρησε ο καθηγητής Ι. Θ. Κακριδής (1901-1992) στον Όμηρο και στα δημοτικά μας τραγούδια³¹. Το εκφραστικό αυτό μέσο είναι χαρακτηριστικό στον δεύτερο και τρίτο στίχο του παραπάνω δημοτικού τραγουδιού και επαναλαμβάνεται στο εξεταζόμενο φυλλάδιο του λαϊκού θεάτρου σκιών αυτούσιος ο δεύτερος στίχος με την υπονοούμενη επίταση της σχετικής έκφρασης. Παραθέτω το σχετικό απόσπασμα από το φυλλάδιο (σ. 22, το μεταφέρω με την ορθογραφία της νεοελληνικής), αφού όλοι οι αγωνιστές, με πρώτο τον Διάκο, περιμένουν ενισχύσεις για τη Μάχη που θα επακολουθήσει. Οι ενισχύσεις όμως δεν έρχονται και ακολουθεί ο σχετικός διάλογος (σ. 21-22):

*ΠΑΥΛΟΣ. Για κοίτα εκεί κάτω, (μ)ωρέ Καραγκιόζη, δεν σου φαίνεται πως
 έρχονται Τούρκοι εδώθε;*

²⁹ Βλ. Δημ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, «Τα πρώτα τραγουδήματα του Εικοσιένα: Κείμενα από τον Φοριέλ», Νέα Εστία, 88 (1970), σ. 246-261 (= Η Ελλάδα του 1821: Δεκαεπτά κείμενα για την αφύπνιση ενός λαού, Επιλογή κειμένων Θανάσης Νιάρχος, εφ. ΤΑ ΝΕΑ – Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη, Αθήνα 2014, σ. 67-70).

³⁰ Claude FAURIEL, ό.π., σ. 221.

³¹ Βλ. σχετικά Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, «Το θέμα των άστοχων ερωτημάτων», στο βιβλίο του *Από τον κόσμο των αρχαίων, Τόμος πρώτος: Ομηρικά Θέματα*, Αθήνα 1965, σ. 132-149 (α' έκδοση 1954).

ΚΑΡΑΓΚΚΙΟΖΗΣ. Ναι, Τούρκοι είναι, ρε Παύλο. Πω... πω... Άει, πάμε να φύγουμε, γιατί αλίμονό μας.

ΠΑΥΛΟΣ. Τι λες, (μ)ωρέ, εμείς αυτούς περιμένουμε νά 'ρθουν για να τους πολεμήσουμε και συ χαλεύεις να φύγουμε;

ΚΑΡΑΓΚΚΙΟΖΗΣ. Αχ, μωρέ, πώς με μπερδέψατε έτσι με ανόμοια ρήματα και ξεμπερδεμό δεν έχω, άει στην οργή και πού να πάω, δεν έχει μέρος να κρυφτώ.

ΠΑΥΛΟΣ. (Σφουρίζει συνθηματικά κι έρχεται ο Διάκος).

ΔΙΑΚΟΣ. Τι είναι, Παύλο, είδες τίποτα;

ΠΑΥΛΟΣ. Ναι, για κοίτα εκεί τι γίνεται μέσα στον κάμπο, γιόμισε ο κάμπος από Τουρκαλάδες.

ΔΙΑΚΟΣ. (Παρατηρεί). Αμ, είναι ο Ομέρ Βρυώνης και έρχεται για να διαβεί το γεφύρι.

ΠΑΥΛΟΣ. Σαν δύσκολο μου φαίνεται, αδελφέ μου, γιατί όπως μου έλεγες πως θα μας ερχόταν ενίσχυση, δεν βλέπω τίποτα, ούτε ο Καλύβας έρχεται ούτε ο Λεβεντογιάννης.

ΔΙΑΚΟΣ. Τότε, (μ)ωρέ Παύλο, θα πολεμήσουμε μόνοι μας και ο Θεός βοηθός μας.

[.....]

Στη σ. 26 υπάρχει του φυλλαδίου υπάρχει επίσης ο γνωστός στίχος

Εγώ Γραικός γεννήθηκα, γραικός θε να 'ποθάνω,

που είναι η απάντηση του Διάκου προς τον Ομέρ Βρυώνη, όταν ο τελευταίος του προτείνει να αλλαξοπιστήσει, για να του σώσει τη ζωή. Και ο στίχος αυτός προέρχεται (αρ. 29) από το ίδιο δημοτικό τραγούδι³².

Από το λαϊκό φυλλάδιο του Μουστάκα δεν ήταν δυνατό να λείψει και το πασίγνωστο δίστιχο, που διέσωσε η λαϊκή παράδοση (σ. 32):

*Για δεσ καιρό που διάλεξε ο Χάρος να με πάρει,
τώρα που ανθίζουν τα κλαδιά και βγάζει η γη χορτάρι.*

Το ιστορικό αυτό δίστιχο υπάρχει στα Απομνημονεύματα του Μιχαήλ Οικονόμου (ένας από τους συγχρόνους του αγωνιστές), που τιτλοφορούνται «*Ιστορικά της Ελληνικής Παλιγγενεσίας*» (1873). Στα Απομνημονεύματα αυτά, όπως παρατήρησε και ο καθηγητής Δημ. Σ.

³² Claude FAURIEL, ό.π., σ. 221, στ. 30.

Λουκάτος³³, προτάθηκε στον Διάκο να αλλαξοπιστήσει, αλλά ο ήρωας παρότι τραυματισμένος, το αρνήθηκε. Στα Απομνημονεύματα του Οικονόμου δημοσιεύτηκε και το «θρυλικό αυτό δίστιχο», που προέρχεται από λαϊκό μοιρολόι³⁴, και, κατά την παράδοση, φέρεται να το είπε ο Αθανάσιος Διάκος, ενώ αντίκρυζε τον θάνατο.

Στο λαϊκό φυλλάδιο (σ. 30) του Μουστάκα μεταφέρονται ακόμη στο στόμα του Διάκου, παραλλαγμένοι όμως, οι δύο πρώτοι και οι πέμπτος και έκτος στίχοι από τον «Θούριο» του Ρήγα Φεραίου (1757-1798):

*Ως πότε παλικάρια θα ζούμε στη σκλαβιά,
μονάχοι σαν λιοντάρια δίχως ελευθεριά;
Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή
παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή³⁵.*

*

* *

Το δεύτερο φυλλάδιο κυκλοφορήθηκε και διανεμήθηκε το 2009 με Σαββατιάτικη έκδοση της Αθηναϊκής καθημερινής εφημερίδας ΤΑ ΝΕΑ. Το φυλλάδιο αυτό, που αποτελείται από 64 σελίδες, επιμελήθηκε ο Γιώργος Παυριανός, και στα περιεχόμενά του γίνεται σύντομος λόγος για ποικίλα θέματα του θεάτρου σκιών (πρόσωπα, ρεπερτόριο, έργα, σύνεργα, φιγούρες, σκηνή του Καραγκιόζη, τραγούδια και τραγουδιστές) και στη συνέχεια δημοσιεύονται αποσπάσματα από τα έργα «Ο Καραγκιόζης και ο Καπετάν Γκρης», «Αθανάσιος Διάκος» και «Ο Καραγκιόζης στην Αλβανία». Η συνέχεια και των τριών έργων περιλαμβάνεται σε DVD, το οποίο συνοδεύει την έκδοση³⁶. Το DVD όμως αυτό, που έχω στη διάθεσή μου, δεν είναι λειτουργικό. Έτσι για την παράσταση που με ενδιαφέρει εδώ, τον «Αθανάσιο Διάκο», ανέτρεξα στο Youtube, όπου υπάρχει ολοκληρωμένη και, με τον τρόπο αυτό, μπόρεσα, μαζί με το υπάρχον κείμενο του φυλλαδίου, να συνεχίσω την έρευνά μου.

Το έργο αυτό γράφτηκε, όπως σημειώνεται στο φυλλάδιο, από τον караγκιοζοπαίκτη Θεόδωρο Αρακόπουλο ή Θεοδωρέλλο³⁷, για τον οποίον

³³ Δημ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, «Τα πρώτα τραγουδήματα του Εικοσιένα», στην έκδοση Θ. Νιάρχου, ό.π., σ. 69-70.

³⁴ Δημ. Σ. ΛΟΥΚΑΤΟΣ, ό.π., σ. 70.

³⁵ Το κείμενο του «Θούριου» του Ρήγα βλ. στον Claude FAURIEL, ό.π., σ. 216-218 (στ. 92).

³⁶ Βλ. σχετικά «Το θέατρο σκιών του Ευγένιου Σπαθάρη παρουσιάζει σήμερα: Ο Καπετάν Γκρης, ο Αθανάσιος Διάκος, Ο Καραγκιόζης στην Αλβανία», εφ. ΤΑ ΝΕΑ, 2009 + DVD.

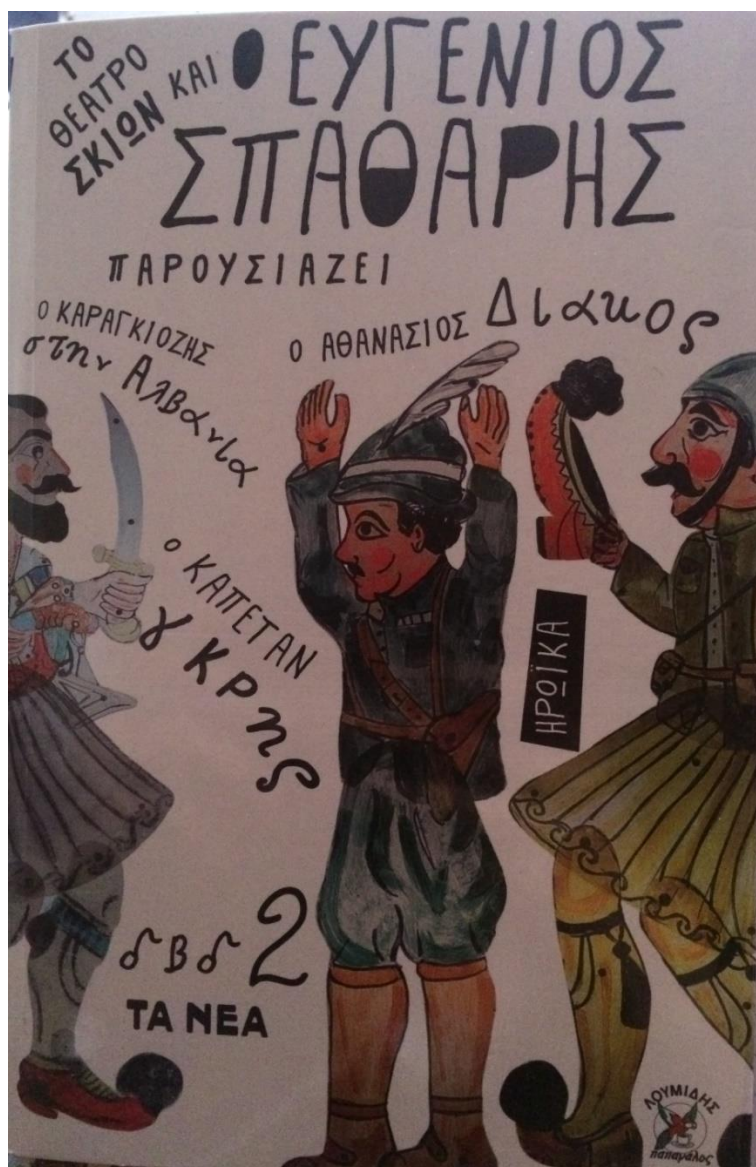
³⁷ Ό.π., σημ. 35, σ. 56.

έχουμε ελάχιστες ειδήσεις για τη ζωή του. Γνωρίζουμε μόνο ότι πέθανε το 1917, ότι ήταν μαθητής του Μίμαρου και αδελφός του επίσης караγκιοζοπαίκτη Ανδρέα Αρακόπουλου ή Κουτσανδρέα (†1921) αλλά και δάσκαλος του Σωτήρη Σπαθάρη (1892-1973)³⁸. Η εν λόγω παράσταση παίχθηκε με τον παραδοσιακό τρόπο στην αυλή του Μουσείου Γιάννη Τσαρούχη (1910-1989), το καλοκαίρι του 1997³⁹. Η διαφορά από το προηγούμενο έργο του Μουστάκα, είναι ότι, στο τέλος, ηθοποιοί του Θεάτρου Τέχνης παίζουν μπροστά από τον μπερντέ τον μαρτυρικό θάνατο του Αθανάσιου Διάκου, ενώ ο караγκιοζοπαίκτης Ευγένιος Σπαθάρης (1924-2009), παίζει τον ρόλο του Ομέρ Βρυώνη και ο ζωγράφος Αλέκος Φασιανός (γεννήθηκε το 1935) τον Καραγκιόζη καντηλανάφτη. Το έργο βιντεοσκοπήσε ο γιος του Ευγένιου Σπαθάρη, Σωτήρης Σπαθάρης⁴⁰.

³⁸ Διαδίκτυο: Βιογραφίες Ελλήνων Καραγκιοζοπαικτών, σ. 13.

³⁹ Βλ. σχετικά «Το θέατρο σκιών του Ευγένιου Σπαθάρη παρουσιάζει σήμερα: Ο Καπετάν Γκρης, ο Αθανάσιος Διάκος, Ο Καραγκιόζης στην Αλβανία», εφ. ΤΑ ΝΕΑ, 2009 + DVD, σημ. 36, σ. 56.

⁴⁰ Βλ. ό.π., σημ. 39.



Το εξώφυλλο του φυλλαδίου, που διανεμήθηκε από την εφημερίδα ΤΑ ΝΕΑ Σαββατοκύριακο, το 2009, για τον Αθανάσιο Διάκο.

Η υπόθεση του έργου αυτού, όπως μπόρεσα να τη διαμορφώσω μελετώντας το αποσπασματικό κείμενο, το κακογραμμένο DVD και τις εικόνες από το Youtube, έχει ως εξής:

Η σκηνή αρχίζει με διάλογο του Καραγκιόζη με τα τρία παιδιά του και τις επιδόσεις τους στο σχολείο. Έπειτα ο Καραγκιόζης καλεί τον θείο του μπάρμπα-Γιώργο και καταλήγουν σε καβγά. Ο Καραγκιόζης φεύγει και ο μπάρμπα-Γιώργος συνομιλεί με τον Βαλή(;) , ο οποίος τον ενημερώνει για τη δυσαρέσκεια του Βεζίρη, επειδή ο μπάρμπα-Γιώργος νοθεύει με νερό το γάλα που πουλάει. Στη συνέχεια ο μπάρμπα-Γιώργος αναζητά τον Καραγκιόζη και έχει σύντομες συνομιλίες με κάθε ένα από τα τρία παιδιά του. Αφού αποχωρήσουν, εμφανίζεται ο Καραγκιόζης και λέει ότι θα πάει στο μοναστήρι να κρυφτεί, επειδή τον κυνηγάει ολόκληρη η Τουρκία, και γίνεται καντηλανάφτης. Ξαφνικά εμφανίζεται ο Μελισόβας, αξιωματικός του Ομέρ Βρυώνη, ο οποίος είναι βαριά άρρωστος και ο Χατζηαβάτης βλέποντάς τον πηγαίνει στο μοναστήρι για να ζητήσει

βοήθεια. Ο ηγούμενος δεν τον δέχεται επειδή είναι Οθωμανός. Τότε ο μοναχός Αθ. Διάκος λέει στον Χατζηαβάτη να πάει τον Μελισσόβα στη μητέρα του και την αδελφή του, Ελένη, και να τους πει να τον περιθάψουν σαν να είναι ο ίδιος. Αφού φύγουν, ο Διάκος επιπλήττει τον Καραγκιόζη για τα σβησμένα καντήλια, καθώς και για τα ψίχουλα ψωμιού που βρήκε μέσα στα καντήλια της Παναγίας και του Χριστού.

Έπειτα εμφανίζονται δύο κλέφτες που ενημερώνουν τον ηγούμενο ότι το επόμενο βράδυ θα έρθει ένα φορτίο με βόλια στο μοναστήρι και να τα φυλάξουν εκεί. Ο ηγούμενος συναινεί. Εκείνοι δίνουν χαιρετισμούς από τον Οδ. Ανδρούτσο στον Αθ. Διάκο, ενώ εκείνος αναπολεί την «Ελληνική φουστανέλα», δείχνοντας έτσι ότι θέλει και εκείνος να πολεμήσει. Ο Μελισσόβας έπειτα αποχαιρετά τη μάνα του Διάκου έχοντας γίνει καλά.

Έπειτα, ένας μοναχός ειδοποιεί τον Καραγκιόζη ότι έρχονται Τούρκοι στο μοναστήρι. Όταν φτάνουν, ο ηγούμενος τους προσφέρει φιλοξενία. Εκείνοι έχουν ως σκεπτικό, αφού φάνε και πιούν αρκετά, να σπάσουν τις εικόνες. Αφού μέθυσαν, άρχισαν να σπάνε εικόνες. Ακούγονται δύο τουφεκιές και εμφανίζεται ο Διάκος, λέγοντας ότι φεύγει από το μοναστήρι και πάει στη μάνα του, για να πάρει τα άρματά του. Ο Καραγκιόζης τον ακολουθεί και ενημερώνει τη μάνα του ότι ο γιος της σκότωσε τον Βεληγέκα. Ο Αθ. Διάκος εμφανίζεται με φουστανέλα και ζητάει την ευχή της μάνας του πριν πολεμήσει στην Αλαμάννα.

Τότε αρχίζει το θεατρικό. Έχει γίνει η μάχη και ο Διάκος είναι ήδη αιχμάλωτος του Ομέρ Βρυώνη. Ο Ομέρ Βρυώνης προσπαθεί να προσεταιριστεί τον Διάκο. Εκείνος αρνείται και οδηγείται στον μαρτυρικό θάνατο. Στο τέλος παρουσιάζεται ένας άγγελος, κρατώντας την Ελληνική σημαία, και απευθύνεται στο κοινό με υμνητικά λόγια προς τη θυσία των πολεμιστών του 1821, στους οποίους οφείλουμε την τωρινή μας ελευθερία. Ο Καραγκιόζης κλείνει την παράσταση με κωμικό τρόπο.

Και στην παράσταση αυτή χαρακτηριστικό γνώρισμα είναι βέβαια η μουσική. Ακούγονται οι γνωστοί στίχοι του Διάκου

Εγώ Γραικός γεννήθηκα, Γραικός και θα πεθάνω (σ. 59),

Για δεξ καιρό που διάλεξε ο Χάρος να με πάρει... (σ. 60),
αλλά και δύο δίστιχα επίσης από τον «Θούριο» του Ρήγα (σ. 56 και 58), γνωστά και από το έργο του Γιάννη Μουστάκα, όπως αναφέρθηκε παραπάνω.

Από τις ιδιαιτερότητες της παράστασης αυτής, είναι η αποσπασματική παρεμβολή του γνωστού ποιήματος «Ύμνος των Προγόνων» του Γεωργίου Δροσίνη (1859-1951), το οποίο δημοσιεύτηκε, για πρώτη φορά, το 1924⁴¹. Το ποίημα παρεμβάλλεται, όταν φέρνουν τον ήρωα «σουβλισμένο και τον βάζουν στη φωτιά. Όταν πια έχει καεί,

⁴¹ Γεώργιος ΔΡΟΣΙΝΗΣ, Πύρινη Ρομφαία: Αλκωνίδες 1912-1921, Εκδόσεις Σιδέρη, Αθήνα 1924, σ. 57-58 (= Γεώργιος ΔΡΟΣΙΝΗΣ, Άπαντα, τόμ. Β΄: Ποίηση 1903-1922, Φιλολογική επιμέλεια Γιάννης Παπακόστας, Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφελίμων Βιβλίων, Αθήνα 1996, σ. 308).

εμφανίζεται Άγγελος Κυρίου κρατώντας ένα δάφνινο στεφάνι»⁴² και απαγγέλλει:

*Εσείς που πρωτοσπείρατε
της λευτεριάς το σπόρο,
λαχταρισμένο δώρο
της σκλαβωμένης γης.
Σαν ίσκιои μεγαλόκορμοι
κι απείραχτοι απ' τα χρόνια
φέρατε εμάς, τα εγγόνια,
στο δρόμο της τιμής.
Κι όπου πολέμου κράξιμο
κι όπου της μάχης κρότοι,
εσείς περνάτε πρώτοι
κι ακολουθούμε εμείς.
Στη μνήμη σας ανάβουμε
χρυσά λιβανιστήρια,
για σας τα νικητήρια
τα χείλη μας υμνούν.
Και πλέκοντας στα χέρια μας
της δόξας τα στεφάνια
δική σας περηφάνια
στους τάφους σας κρεμούν.*

*Ζήτω η Ελλάς!*⁴³

Βγαίνοντας ο Καραγκιόζης, με το που βλέπει τον σουβλισμένο Διάκο, λέει:

*Διάκο μου, σε φάγανε, θά 'ρθω κι εγώ μαζί σου!
Για δεσ καιρό που διάλεξε ο Χάρος να με πάρει
τόρα που πήγε το κιλό 1000 το μοσχάρι!
Κυρίες και κύριοι, μη λυπόσαστε!
Αυτή η ημέρα του Εικοσιένα γράφεται με μουσική και τραγούδι!*⁴⁴

Ο Καραγκιοζοπαίχτης Θεωρέλλος ή Αρακόπουλος γνώριζε το ποίημα του Δροσίνη, αλλά δεν ανέφερε το όνομά του, ίσως γιατί πίστευε

⁴² Βλ. ό.π., σημ. 36, σ. 60.

⁴³ Ό.π.

⁴⁴ Ό.π., στην προηγούμενη σημείωση.

ότι δεν χρειάζεται στην πλοκή του έργου. Παρέλειψε μόνο τους παρακάτω τέσσερις στίχους, τους οποίους μάλλον δεν θυμόταν:

*Εσείς, κι όταν ωρίμασαν
τα στάχυα καρποφόρα,
του θερισμού την ώρα,
μας γίνατε οδηγοί⁴⁵.*

Ενδιαφέρον έχει η παρεμβολή του Καραγκιόζη, ενώ βλέπει νεκρό τον Διάκο. Επαναλαμβάνει τον πρώτο στίχο του ήρωα «Για δεσ καιρό που διάλεξε...» και ολοκληρώνει το δίστιχο, ως Καραγκιόζης ασφαλώς, μ' ένα αντίστοιχο ευτράπελο

τώρα που πήγε το κιλό 1000 το μοσχάρι!⁴⁶

Έτσι δίνεται και μια άλλη χιουμοριστική νότα, σε μια θλιβερή στιγμή, που μόνο στο στόμα του Καραγκιόζη θα μπορούσε να δικαιολογηθεί.

Το έργο ολοκληρώνεται με γνωστά δημοτικά τραγούδια («Σήκω, Δημήτρω κι άλλαξε...», «Σγουρέ, βασιλικέ μου, και μαυρομάτα μου...» κ.λπ.).

*

* *

Καταλήγοντας επισημαίνω στην ανακοίνωσή μου τη σύγκλιση ενός σημαντικού κεφαλαίου του λαϊκού μας πολιτισμού, όπως είναι το θέατρο σκιών, με το ιστορικό γεγονός της Επανάστασης του 1821.

Οι πρώτοι καραγκιοζοπαίκτες, λαϊκοί κατά κανόνα άνθρωποι, πρόσθεσαν αυθόρμητα στο δραματολόγιό τους και κάτι που το έκριναν οι ίδιοι σημαντικό και σκόπιμο να υπάρχει, το χαρακτήρισαν μάλιστα «ηρωικό», καθώς αναφερόταν στους αγωνιστές της Επανάστασης. Συνδύασαν έτσι εύστοχα το κωμικό με το ηρωικό.

Ακόμα ο καθηγητής Μιχαήλ Μερακλής, παρατήρησε ένα άλλο «δίδυμο», αναφερόμενος στην προφορική γλώσσα των λαϊκών αυτών παραστάσεων του Καραγκιόζη.

⁴⁵ Γεώργιος ΔΡΟΣΙΝΗΣ, ό.π.

⁴⁶ Βλ. ό.π., σημ. 36, σ. 60.

Οι ήρωες του θιάσου μιλούν στους διαλόγους τους στη γλώσσα του τόπου τους, δημοτική βέβαια, όπως το ήθελαν οι καραγκιοζοπαίχτες. Υπάρχει όμως και η γλώσσα των άφθονων σκηνικών οδηγιών, τις οποίες επιδίωκαν να διατυπώσουν (μέσα σε παρενθέσεις) στην καθαρεύουσα, ολιγογράμματοι ασφαλώς οι ίδιοι. Βλέπει εδώ ο αναγνώστης τύπους όπως: «ο γράφων», αλλά και «ο πιάνων», «ο ξεροβήχων» και πολλά άλλα παρόμοια.

Ο Μερακλής υποστηρίζει, ότι στις περιπτώσεις αυτές, η καθαρεύουσα χρησιμοποιείται από ένα αίσθημα σεβασμού προς αυτή. Όχι διακωμώδησης. Μάλιστα καταλήγει να θεωρεί και στην περίπτωση αυτή: η καθαρεύουσα στις θεατρικές και σκηνοθετικές οδηγίες, δημοτική-ιδιωματική στους διαλόγους των προσώπων, δείγμα του μεικτού, λαϊκού και λόγιου πολιτισμού μαζί⁴⁷. Τουλάχιστον ως τώρα.

⁴⁷ Βλ. σχετικά Μ. Γ. ΜΕΡΑΚΛΗΣ, «Η γλώσσα του Καραγκιόζη», στο βιβλίο του *Θέματα Λαογραφίας*, Έκτη έκδοση, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, σ. 217-227 (α' έκδοση 1997).